

ПРАВО И ПОЛИТИКА

УДК 340.131:323.23

Српска политичка мисао

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6822020.15>

број 2/2020.

год. 27. vol. 68

Оригинални научни рад

стр. 345-359

*Тијана Перић Дилигенски**

Институт за политичке студије, Београд

РЕФЛЕКСИЈЕ О ПРАВНОМ НИХИЛИЗМУ**

*Нихилизам стоји пред вратима: откуд нам стиже тај
најнеугоднији од свих гостију?*

Фридрих Ниче

Сажетак

Правни нихилизам се у тексту рада поима као селективна, произвољна и неформална политичко-командна примена права која резултира његовом злоупотребом. Као правни нихилисти детектују се политички актери, правосудни функционери и грађани и све њих карактерише дефицитарна правна свест која се огледа у непоштовању или релативизовању правних норми и вредносних судова инкорпорисаних у њих. Након теоријских промишљања о правном нихилизму као појавној манифестацији неправне свести, у раду је портретисана практична страна

* Имејл адреса аутора: peric.tijana@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

овог феномена примарно кроз руски а секундарно и кроз српски архетип. Закључује се да се правни ниҳилизам јавља у амбијентима правне несигурности, ауторитарних тенденција и поданичке политичкокултурне матрице. Као парадигматични примери наводе се Русија и Србија као државе у којима налог владавине права и етос грађанске облигације никада није истински заживео.

Кључне речи: правни ниҳилизам, телефонска правда, неформални утицај, судство, злоупотреба

О НИХИЛИЗМУ ИЗ ТЕОРИЈСКОГ РАКУРСА

Правни ниҳилизам би појмовно могао да се концептуализује као форма политичког или ширег друштвеног мишљења која се дистанцира а неретко и негира вредности инкорпорисане у правне норме. У фундаменту ниҳилистичких сентимената је селективан приступ праву као најмање савршеном средству уређивања друштвених односа. Правни ниҳилизам, потирање права, његова негација или злоупотреба су саставнице онтологије политичке моћи која се рефлектује у релацијама наређивања и поковавања. Могло би се рећи да је правни ниҳилизам у фундаменту иморалан ако се пође од премисе да: „иморалност значи коришћење свих моралних и политичких система како би се дошло до власти и на њој остало” а „врлина долази на власт истим средствима као и политичке странке, клеветањем, сумњичењем, минирањем супротстављених врлина које су већ у моћи, системским прогоном и изругивањем, дакле самим иморалностима” (Stanković Pejnović 2014, 174).

Симптоми ниҳилистичке бољке су општи пад етике, корупција, друштвене аномалије, свеprisутно осећање апатије, песимизма и неповерења. Почетни а можда и највидљивији симптом је заробљавање људског бића које више није кадро да превазиђе своју нагонску страну. Хоризонти ниҳилизма се простиру и до опијености феноменом моћи и власти која је фатаморгана јер „често седи блато на престолу, а често и престо на блату” (Stanković Pejnović 2014, 99).

Нихилизам као морална теорија је у основи релативистичка будући да апострофира да није важно у шта појединац верује и да нико нема право да негира мишљење другог. Традиционалистички профилисани доктриничари права исказују бојазан да: „прихватање метафоре разговора као описа правног резоновања логично води до моралног вакуума нихилизма” (Singer 1984, 52). Интересено обојено интерпретирање закона доводи до скептицизма који се неизбежно улива у нихилизам као мишљење по ком је „теоријско неслагање само прерушена политика” (Dworkin 1986, 10). Кад су представе људи о заједничком добру и општем интересу замагљене онда долази до растакања и мултипликовања интереса што доводи до друштвених сукоба и Хобсовог (*Hobbes*) вучјег стања у коме свако може да ратује против сваког (*bellum omnium contra omnes*). Утицај неизвесности и несигурности у оваквом миљеу је погубан по све чланове друштва и тада на сцену ступа судија, попут *deus ex machina* са задатком да мирним путем реши сукоб између некомпатибилних животних планова. Судија као правни гласник лишен субјективности и острашћености, на темељу повереног мандата и знања о примени логичког инструментаријума одлучује чији је интерес правно утемељенији. Идеалтипски судија не би смео да буде поданик и послушник политичких актера јер ће се у противном право изобличити и како је својевремено опсервирао Паунд (Pound 1940, 9): „данашње политичко и правно проповедање логично ће довести до (политичког) апсолутизма”. Ако судије устукну пред моћницима и постану њихов мираз онда власт која иначе располаже монополом силе моћи ће да ради шта јој је воља јер неће бити правно санкционисана за своје поступке. Са том идејом су сагласни и критичари правног реализма који сматрају да он неизбежно води нацизму и стаљинизму (Singer 1984, 49).

Интерпретација права у друштвима са демократским дефицитом и поданичком политичкокултурном традицијом није ексклузивни домен тзв. органа примене (судија и правних доктриничара) већ постаје активност политичара који дословно усвајају Келзенову (*Kelsen*) опсервацију о тумачењу правних текстова као акту воље а не спознаје (Guastini 2013, 84). Уместо да добије статус краљевског умећа (*epis-*

teme basilike), судска примена права се устоличава као вазал политике и губи нотабилитет или метафоричније прати је лош глас. Правоумност као оштрина и трезвеност правног суда се удаљавају од Јеринговог (*Jering*) когнитивног правничког стварања права и попримају обресе политичке игре у којој се право креира и примењује на темељу политичке воље. Истини на вољу, права никада није било без законописца¹ али исто тако елементарни правни сензибилитет налаже да се политичка воља исцрпљује у сегменту стварања права и да не постоји маневарски простор за њу у сегменту његовог тумачења (што се посебно односи на егzekутиву). Следствено томе, овај оптимистичан сценарио је могућ само у правним а не и у државама са идеолошким предзнаком.

Ослањајући се на теорију игара, Глухарева (2016) користи метафору правне игре како би концептуализовала злоупотребу права у политичке сврхе. Према њеном виђењу, правне игре као негативне функције елемената теорије игара у правној сфери воде директном нарушавању садржаја постојећих норми које фаворизују једну страну негирајући једнакост шанси односно правно начело једнакости пред законом (13). Игре мумифицирају суштину правне норме и резултирају падом поверења у правни поредак што у крајњој инстанци доводи до бујања правног нихилизма и равнодушног односа према праву као регулатору друштвених односа. Правне игре се не исцрпљују само у наведеној форми. Глухарева (2016) под тим концептом подразумева и бесмислену и прекомерну нормативну формализацију било које сфере јавних односа од стране државе као облик нулте суме (13).

ПРАКТИЧНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НИХИЛИЗМА У РУСИЈИ И СРБИЈИ - ЈЕДНА ПАРАЛЕЛА

Правни нихилизам се читава у партикуларном и релативистичком поимању правне свести и умногоме је детерминисан поимањем правне културе једног народа. Према аналитичким увидима Владана Станковића (Stanković 2018) правну културу српског народа у историјском континууму карактерише арбитарно одлучивање приликом конкретизације

1 Максима Валтера Дубиса *Kein Imperativ ohne Imperator* – Нема наредби без наредбодавца.

закона, феномен политичке инструментализације правног поретка, неуређеност правног простора која се манифестује кроз правне шпекулације и непримену права, што резултира правном несигурношћу (134–135). Правни нихилизам представља однос неправне свести према закону која се огледа у непоштовању или релативизовању правних норми и вредносних судова инкорпорисаних у општа правила понашања која су санкционисана апаратом државне принуде. Малахов (2013) поима руски правни нихилизам као спољашњи и унутрашњи сукоб између друштва и државе који се огледа у неповерењу друштва у законе државе и узајамном неповерењу државе у појединца и његову пристојност и способност да успоставља позитивне релације са другим људима (139).

Извориште руског правног нихилизма налази се у правној несигурности којој су руски грађани вековима били изложени, што је према виђењу руског политичког филозофа Александра Ивановича Херзена за њих била нека врста школе. Херзен додаје: „скандалозна неправда једне половине закона научила их је да мрзе другу половину; подносе све само на силу, и да без обзира на положај Рус избегава или крши закон где год то некажњено може да учини и влада ради потпуно исто” (Huskey 1991, 68).

Култура правног нихилизма је парадигматична за Русију као државу са дисперзираним мрежама неформалних институционалних аранжмана (видети Perić Diligenski 2018, 351–353). Иако је 1998. године ратификовала Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода овај документ за руску политичку елиту представља тигар од папира. Стандарде прописане наведеним нормативним документом флагрантно игноришу носиоци политичке власти, медији и правосудни функционери у Русији. Анимозитет између руске олигархијске елите и суда у Стразбуру је кулминирао доношењем пресуде против Русије у предмету *Ilascu v. Moldova and Russia* 2005. године када је Министарство спољних послова Русије изразило изненађење на: „недоследност, контрадикторност, субјективност и јасан политички ангажман суда у Стразбуру” (Provost 2015, 2).

Судство у Русији је неретко склоно корупцији и неетичким праксама и у фундаменту је зависно од политичких упулива. Судске одлуке су постале роба која се купује или изнуђава на темељу учена, компромата или *do ut des* матрица размене. Судије као политички актери немају подстицаја да: „наруше status quo и саопште истину моћницима” нити да пресуђују против власти из страха од политичке одмазде” (Trochev 2009, 156). Аксиоматског карактера је тврдња да су судије у Русији изложене гигантском притиску својих колега, тужилаца, иследника и Федералне службе безбедности (Solomon 2007, 79–91). Русија је одвајкада била држава са израженим ауторитарним тенденцијама и пароксијалном политичком културом која вуче обриси из царске а доцније и из совјетске командне ере. Етос грађанске облигације никада није засјао пуним сјајем у Русији услед беспоговорног спровођења диригованих политичких директива комунистичке врхушке. Карактер совјетског модела власти се у литератури поима као „шизоидан” што произилази из: „амбивалентности његове централне контроле, клијентелистичке политике, широко распрострањених неформалних пракси, дезинформација одозго надоле и обрнуто и народног цинизма” (Service 2005, 71).

Соцмантре и празну демагошку фразеологију су усвајали и носиоци правосудних функција као априорну вредност, те су већи значај имале речи и намигивања правно неписмених политичких комесара него параграфи закона. Иста паралела би могла да се повуче и са стањем у трећој грани власти у другој југословенској федерацији. Антологијска је постала сугестија маршала Тита упућена хрватским судијама да се у суђењу поводом хрватског пролећа не држе закона као пијан плота, што је доживљавано и читано као: „пуки вапај за политичком аномијом” (Klinger i Kuljiš 2019, 20).

Илустрована феноменологија се осликава у идиоми телефонског права или телефонске правде као совјетске новотарије која се осликава у неформалној пракси заобилажења правних процедура на темељу телефонских команди као исправног права (Ledeneva 2013, 160). Комунистички партијски посленици су посезали за телефонима са намером да позову тужиоце и судије и сугеришу им какав исход партија очекује

у конкретном случају (Karklins 2005, 14). У жељи за бржим напредовањем у каријерној вертикали, или из страха, због славе, многе судије не могу да одоле, метафорички речено, заводљивом позиву Сирене (Shepard 2002, 812).

Посебна склоност ка телефонској правди изражена је у системима у којима не постоји финансијска независност судства а судије подлежу поновном избору или реизбору што повећава ризик ка коруптивним и клијентелистичким аранжманима и креира перцепцију јавног мњења да су и судије на продају. У совјетској ери телефонска правда је била конзумирана путем сигурне телефонске мреже познате као вертушка. Телефони вертушке су били заштићени како не би одавали електричне или магнетне таласе а сам приступ њој је био индикатор положаја у партијској номенклатури. Именик вертушке је поседовао прецизан запис о персонално додељеном телефонском броју те је приступ вертушки био статусни симбол и артефакт припадања. Високо рангирани припадници номенклатуре су аутоматски укључивани у вертушку која је поред формалног имала и неформални утицај јер су поједине телефонске линије декретом партије биле додељиване и другим члановима номенклатуре (Ledeneva 2013, 123–124).

Иако свеприсутна, корупција није главна препрека у функционисању руског правосудног система који је изгубио професионални интегритет. Као кључна аномалија руског правосуђа идентификује се подложност судија притисцима владиних званичника и председавајућих судовима који спроводе неформална правила на темељу политичких команди. Председници судова у односу на судије примењују методологију штапа и шаргарепе, распоређују предмете лојалним судијама, диктирају им исход пресуде, дају бонусе као награду или покрећу дисциплинске поступке против судија који откажу послушност (Ledeneva 2013, 151). Једина излазна стратегија која преостаје судијама дисидентима који одбијају да буду део „неформалне линије” је подношење представке Европском суду за људска права. У случају утврђивања повреде права зајемченог Европском конвенцијом о људским правима личну сатисфакцију може да има апликант као некадашњи судија који остварује Пирову победу јер је дирнувши у политички осињак провео године без радног односа, понижен, маргинализован,

перципиран као непријатељ система. Владајући политички картел овакве пресуде сматра правно неутемељеним и политичким мотивисаним и не предузима никакве кораке да се оснажи владавина права. Као усамљени пример појави се и по неки политичар који иако свестан руског правног нихилизма не ради много на његовој редукцији. Када је 2008. године постао шеф државе, Дмитриј Медведев као професор права је употребио синтагму „правни нихилизам” констатујући дефектност руског кривичноправног система који је довео до процесуирања и осуђивања невиних.²

Мреже моћи и мреже утицаја су по свом друштвеном сопству такве да се у њих увуку ситне рибе а крупне пронађу излаз или како је Оноре де Балзак (*Honore de Balzac*) ванвременски констатовао „закони су паучина кроз коју пролазе велике муве, а у коју се хватају мале”. Нужно је да се констатује да је правни нихилизам у постсовјетском руху рафиниранији и хуманији у односу на совјетски који је био оличен у Сцила–Харибда запета варијанти „у Сибир, не на смрт“. За све минуле деценије један феномен је остао константан – Русија никад није била држава у којој су поштована људска права и основне слободе.

Поједини аутори користе синтагму „ефекат хлађења” (Nonet and Selznick 1978, 16) који осликава улогу неформалних норми и сигнализирајуће симболике (конклюдентних радњи, прим. аутор) које дају до знања шта је потребно да се предузме без директне интервенције. У неаутономним или прецизније репресији склоним системима, закон је подређен моћи политике подједнако као и судије који постају вазали интересима политичких моћника који нису везани законским ограничењима, односно који се издижу изнад закона (Nonet and Selznick 1978, 16). Наведена патологија доводи и до свесног самоограничавања слободног судијског уверења, неке форме аутоцензуре судија којима постаје подношљивије да сами себе ограниче него да то чине други уместо њих.

У претходном излагању је елаборирано да су политички актери осведочени правни нихилисти. Но, политичари као агенти грађана су изданци исте сорте етнице као и грађани, са

2 Детаљније обрађено код Bowring 2009.

истим манама и врлинама, те су ретко кад моралнији од својих принципала. Разлика је само у пруженој шанси и приступу ограниченим ресурсима (дај човеку моћ и видећеш какав је). Речју, ако су политичари правни нихилисти, *ceteris paribus* то су и грађани јер живе у истом хабитусу у ком постоје склоности ка партикуларистичком доживљају права и његовој злоупотреби зарад личних интереса.

Ово проблемско поље постаје значајна тема емпиријских истраживања³ која имају за циљ да утврде улогу пола, образовања, узраста, етничке припадности, брачног и радног статуса, висине дохотка и припадности урбаној средини у перцепцији права (поимању вредности владавине права). Емпиријски налази потврђују да градска резиденција, етницитет и припадност класи нису предиктори правног нихилизма. За разлику од ових варијабли, брачни статус је значајан предиктор будући да су ожењени и удате мање нихилистички оријентисани у односу на самце и разведене. Разведени имају појачане негативне емоције према правном систему са чијим се мањкавостима детаљно упознају током процедуре развода брака. Пол као независна варијабла показује да су даме већи поштоваоци закона у односу на мушкарце (Tyler 2006, 43) што је неретко утврђена законитост у многим истраживањима. Директна корелација постоји између нивоа образовања и поштовања права. Узраст као зависна променљива има властиту логику која се разликује од система до система. Преовлађујуће је искуство да се правни нихилизам смањује како људи старе али и у том погледу постоје спецификуми, поготово у руској варијанти. Налази истраживања показују да је четвртина руске популације од оних рођених после 1940. године спремна да заобиђе законска решења (да иде „около закона”), док се код најстарије генерацијске кохорте јавља парадокс. Супротно очекивањима, припадници те генерације нису нихилистички оријентисани према поштовању закона иако су имали негативна искуства са злоупотребом права и манипулисањем законима у епохама стаљинизма, стагнације, перестројке, контроверзних приватизација. Они успевају да надиђу властита негативна искуства и верују у важност поштовања закона и владавине права (Hendley 2012, 180).

3 Видети Hendley 2012.

Правни нихилизам је инцидентне нарави само у системима са политички лојалном конкуренцијом, умереном судском доктрином и политичким актерима који нису склони ризику (*risk averse*). Редукција нихилистичких сентимената превасходно зависи од капацитета доносилаца одлука да изграде институције од поверења, кредибилитета и интегритета. Не треба да се занемари ни допринос грађана као приватних актера који ће да се уздрже од трагања за рентама као и јавних функционера који траже мито следећи процес демократизације. Кад заживи налог инвестирања у легалне активности следствено ће се умањити и правни нихилизам, као „најнеугоднији од свих гостију”.

Идеја о независности треће гране власти је европска творевина базирана на концепту „*autopoiesis* по ком се право и правни систем развијају по сопственој логици и интерним правилима која га штите од политичких захвата” (Perić 2012b, 75). У европској призми судијска моћ није продукт политичког ангажмана и партијске легитимације него проистиче из технократске компоненте базиране на ванредном правничком знању и овладавању професионалним вештинама примене права. Европске судије се перципирају као релевантни епистемолошко-технократски стручњаци. Квантум судијске моћи се увећава уколико је он способан да политичка питања конвертује у „техничка питања” која спадају у домен примене права (Rehder 2007, 18).

Супротно овом идеалу, правни нихилизам конвертује правосуђе у политички зависну категорију која заобилази јуридикчку логику. Поданичко, политичко, коруптивно и неформално понашање делиоца правде манифестује се у свеколиким појавним облицима попут *de facto* купопродаје судских одлука, селективних и лажних истрага (лажно утуживање, гоњење невиних) и неделовање тужиоца (Karklins 2007, 37). У ранијим разматрањима на ову тему констатовано је да је: „стручно и политички независно правосуђе у свим земљама које покушавају да успоставе демократију и владавину права тешко остварив идеал јер се неретко дешава да се трећа грана власти извргне у своју супротност и постане део корумпираног система, подрива реформе и законске норме чини беспредметним и неприменљивим” (Perić 2012a, 345–346).

Политичку зависност и телефонско-командни потенцијал треће гране власти у Србији генеришу уставотворчеве одредбе о избору носилаца правосудних функција. Уставотворац је надлежност за избор судија који се први пут бирају на судијску функцију поверио Народној скупштини а не Високом савету судства (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 147). Уставотворац се евидентно водио политичким мотивима и имао је интенцију да камуфлира политички утицај на избор судија тако што је за први избор предвидео обавезан пролазак кроз скупштинску клупу (парламентарну инстанцу) чиме је судије учинио зависним од политичке импресије парламентарне већине. Конституционално решење је парламенту дало примат у избору судија док је Високи савет судства, као орган који је гарант независности и самосталности судија сведен на „климоглавца” који по аутоматизму преводи судије из привремених у трајне вршиоце судијске функције. Венецијанска комисија је дала мишљење да именовања судија редовних судова нису питања која су адекватна за гласање у парламенту, јер постоји опасност да политички интереси однесу превагу над објективним заслугама кандидата. Због наведених недостатака јавила се потреба да се редифинишу уставне одредбе о правосуђу што је резултирало радним текстом амандмана Министарства правде на Устав Србије који су наишли на критике стручне јавности. Критике се свode на постојање великог политичког утицаја на састав Високог савета судства (прецизније на избор његових несудијских чланова) и његово распуштање, на састав Државног већа тужилаца, разрешење судија и тужилаца због нестручности, уједначавање судске праксе. Посебно је осетљив и избор јавних тужилаца јер је исполитизован у још већем квантуму будући да их бира Народна скупштина, на предлог Владе (Ustav Republike Srbije 2006, чл. 159, ст. 2) што их чини апсолутно зависним од политичке воље. Радни текст уставних амандмана предлаже боље решење по ком би јавне тужиоце бирао Високи савет тужилаца, на мандат од пет година.⁴

Други потенцијални и по својој природи коруптивни ризик произилази из недовољно прецизног конституционалног поимања института неспојивости судијске функције. Иако уставотворац забрањује политичко деловање судија (Ustav

4 Министарство правде, n. d.

Republike Srbije 2006, čl. 152) што је ван сваке сумње гаранција институционалне и персоналне независности судства, препустио је законодавцу да уреди које су функције, послови или приватни интереси инкомпатибилни са судијском функцијом. Сматрам да је уставотворац требало да нормира каталог политичких функција, односно да таксативно наведе јавне функције које су неспојиве са обављањем судијске функције, чиме би се попунила правна празнина која подстиче произвољна тумачења и праксе које су науштрб јавног интереса.

Уставотворац је судије учинио политичким актерима али им је загарантовао слабију имунитетску заштиту у односу на ону коју уживају носиоци законодавне, извршне власти и судије Уставног суда. Судијама се гарантује имунитетска заштита у професионалном капацитету оличена у материјалном и процесном имунитету. Прва категорија подразумева заштиту од одговорности за изражено мишљење или гласање приликом доношења судске одлуке али остаје спорна одговорност судија у претходној деоници поступка расуђивања. Процесни имунитет штити судију од лишења слободе у поступку покренутом због кривичног дела учињеног у обављању судијске функције (Ustav Republike Srbije 2006, čl. 151).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bowring, Bill. 2009. "Legal nihilism in Russia." *openDemocracy*. 7 July 2009. <https://www.opendemocracy.net/en/legal-nihilism-in-russia/>.
- Dworkin, Ronald. 1986. *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Guastini, Riccardo. 2013. „Redefinicija pravnog realizma.” *Revus* 19 (1): 83–96.
- Hendley, Kathryn. 2012. "Who Are the Legal Nihilists in Russia?". *Post Soviet Affairs* 28 (2): 149–186. doi: 10.2747/1060-586X.28.2.149.
- Huskey, Eugene. 1991. "A Framework for the Analysis of Soviet Law." *Russian Review* 50 (1): 53–70. doi: 10.2307/130211.

- Karklins, Rasma. 2005. *System Made Me Do It: Corruption in Post-communist Societies*. New York: M. E. Sharpe.
- Karklins, Rasma. 2007. *Sistem me je naterao: Korupcija u post-komunističkim društvima*. Beograd: OEBS.
- Klinger, William, i Denis Kuljiš. 2019. *Titov tajni imperij*. Beograd: JP Službeni glasnik.
- Ledeneva, Alena. 2013. *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ministarstvo pravde. n. d. „Radni tekst amandmana Ministarstva pravde na Ustav Republike Srbije.” Poslednji pristup 10. januar 2020. godine. <https://www.mpravde.gov.rs/files/amandmani%20za%20objavljivanje1.pdf>.
- Nonet, Philippe, and Philp Selznick. 1978. *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Perić, Tijana. 2012a. „Ogled o političkoj korupciji.” *Srpska politička misao* 37 (3): 345–364. doi: 10.22182/spm.3732012.14.
- Perić, Tijana. 2012b. „Politika i sudstvo.” *Politička revija* 31 (1): 67–77. doi: 10.22182/pr.3112012.4.
- Perić Diliĝenski, Tijana. 2018. „Politička korupcija i klijentelizam – per genus et differentiam.” U *Zbornik radova sa Sabora politikologa Konstitucionalizam i ustavni dizajn u demokratskoj recesiji*, ur. Biljana Đorđević, 343–356. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije.
- Pound, Roscoe. 1940. *Contemporary juristic theory*. Pomona College, Scripps College, Claremont Colleges.
- Provost, René. 2015. “Teetering on the Edge of Legal Nihilism: Russia and the Evolving European Human Rights Regime.” *Human Rights Quarterly* 1: 1–77. doi: 10/2139/ssrn.2282680.
- Rehder, Britta. 2007. “What is Political about jurisprudence? Courts, Politics and Political Science in Europe and the United States.” *MPIfG Discussion Paper* 7 (5): 5–24.

- Service, Robert. 2005. "Soviet Political Leadership and 'Sovietological' Modelling." In *Leading Russia: Putin in Perspective Essays in Honour of Archie Brown*, ed. Alex Pravda, 59–74. Oxford: Oxford University Press.
- Shepard, Randall T. 2002. "Telephone Justice, Pandering and Judges, Who Speak Out of School." *Urban Law Journal* 29 (3): 811–825.
- Singer, Joseph William. 1984. "The Player and the Cards: Nihilism and Legal Theory." *Yale Law Journal* 94 (1): 3–70.
- Solomon, Peter H. Jr. 2007. "Informal Practices in Russian Justice: Probing the Limits of Post-Soviet Reform." In *Russia, Europe, and the rule of law*, ed. Ferdinand J.M. Feldbrugge, 79–91. Leiden: Brill Nijhoff.
- Stanković Pejnović, Vesna. 2014. *Lavirint moći Politička filozofija Fridriha Ničea*. Novi Sad: Mediterann Publishing.
- Stanković, Vladan. 2018. „Srpski identitet, politička kultura i odnos prema institucijama.” U *Identitet, politička kultura, institucije*, ur. Vladan Stanković, 119–139. Beograd: Institut za političke studije.
- Trochev, Alexei. 2009. "All Appeals Lead to Strasbourg? Unpacking the Impact of the European Court of Human Rights on Russia." *Demokratizatsiya* 17 (2): 145–178.
- Tyler, Tom R. 2006. *Why People Obey the Law*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.
- Глухарева Ивановна, Людмила. 2016. «Игра в праве как фактор правового нигилизма в России.» Последњи приступ 24. децембар 2019. <https://economics.rsuh.ru/jour/article/view-File/32/33>.
- Малахов Петрович, Валерий. 2013. *Мифы современной общеправовой теории*. Москва: Юнити-Дана Закон и право.

Tijana Perić Diligenski**Institute for Political studies, Belgrade***REFLECTIONS ON LEGAL NIHILISM****Resume**

In the text of the paper, legal nihilism is understood as a selective, arbitrary and informal political-command implementation of law that results in its abuse. Political actors, judicial officials and citizens are detected as legal nihilists and all of them are characterized by deficient legal consciousness, which is reflected in the disrespect or relativization of legal norms and values incorporated into them. Following theoretical considerations of legal nihilism as a manifestation of non-legal consciousness, the practical side of this phenomenon is portrayed primarily through the Russian and secondarily through the Serbian archetype. It is concluded that legal nihilism occurs in the contexts of legal uncertainty, authoritarian tendencies, and omnipresent political-cultural matrix. Paradigmatic examples include Russia and Serbia as states where the rule of law and the ethos of civic obligations have never truly taken root.

Legal nihilism turns the judiciary into a politically dependent category that circumvents the juridical logic. The criminal, political, corrupt and informal behavior of the justice deliberator is manifested in all sorts of manifestations such as the de facto purchase of court decisions, selective and false investigations (false suing, prosecution of innocents) and prosecutor's failure to act.

Reducing nihilistic sentiment primarily depends on decision makers' capacity to build institutions of trust, credibility and integrity. The contribution of citizens as private actors who will refrain from seeking rents as well as public officials seeking a bribe following the process of democratization should not be ignored. When the order to invest in legal activities comes to life, legal nihilism will be consequently reduced, as "the most unpleasant of all guests".

Keywords: legal nihilism, telephone justice, informal influence, judiciary, abuse

* E-mail address: peric.tijana@yahoo.com

** Овај рад је примљен 20. јануара 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.